

Interviews

over ervaringen met geweld in de jeugdzorg
die plaatsvonden of begonnen vóór 1945

Commissie Onderzoek naar
Geweld in de Jeugdzorg

Maurice van Lieshout

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Interviews	
1. Erica van Beek *: 'Het verleden spoelt als schuim op mijn strand'	3
2. H.S. Kratz-Uijleman*: 'Het alles overheersende gevoel was angst'	10
3. Ger Offermans*: 'Liefde stond thuis en in het tehuis niet op het programma'	14
4. Fred : 'Niet meer dan een goedkope arbeidskracht'	17
5. Jan Klos*: 'Ik zie het nog iedere dag voor me'	20
6. Anna: Schrijnend heimwee	23
7. Bob Tebrunsvelt * : Vernederende straffen voor bedplassen	27

** Werkelijke naam van de geïnterviewde. De namen van de overige geïnterviewden en andere vermelde personen, instellingen en locaties zijn om redenen van privacy aangepast (met uitzondering van het interview met Erica, zie aldaar).*

Voorwoord

Verhalen over geweld in de jeugdzorg raken je telkens weer diep. Ook na het horen en lezen van honderden verhalen blijft het bijna onvoorstelbaar wat zich op dit gebied in de naoorlogse periode heeft afgespeeld. Het gaat om kinderen die op last van de overheid uit huis werden geplaatst en daarna onder toezicht van diezelfde overheid geweld meemaakten. De pijn en het verdriet die veel mensen tot op de dag van vandaag nog ervaren zijn het gevolg van wat zij als kind hebben meegemaakt. Gelukkig zijn er ook mensen die mij vertellen dat zij ondanks de aangrijpende ervaringen in hun jeugd, hun leven nu op orde hebben. Maar vrijwel iedereen heeft wel een litteken overgehouden aan die vroege jeugdervaringen en wil zijn verhaal bij mijn commissie doen zodat kinderen ‘nooit meer mag overkomen wat hen overkomen is’.

Tijdens ons onderzoek melden zich met regelmaat slachtoffers waar het geweld al voor 1945 begon. Hoewel deze groep slachtoffers van geweld feitelijk buiten de opdracht van de commissie valt, zijn de verhalen niet minder schrijnend dan die van slachtoffers uit de jaren na 1945. Niet uit te sluiten valt dat door de afwezigheid van een goed functionerend bestuur en toezicht gedurende de oorlogsjaren het risico op verwaarlozing en mishandeling van aan overheidstoezicht toevertrouwde jeugdigen zelfs extra groot is geweest. In het voorjaar van 2016 heb ik de Tweede Kamer desgevraagd beloofd dat mijn commissie ook deze groep slachtoffers een luisterend oor wil bieden. In de brief van de bewindslieden van VWS en VenJ aan de Tweede Kamer van 7 november 2016 over de taakopdracht van mijn commissie is deze belofte overgenomen.

De verhalen die nu door de commissie gepresenteerd worden, zijn soms ontroerend maar vaker hartverscheurend. Ze hebben stuk voor stuk mede vanwege de inmiddels hoge leeftijd van de slachtoffers, grote indruk op ons gemaakt. Uit respect voor de slachtoffers die hun jeugdherinneringen nog met ons hebben willen en kunnen delen, maar ook vanwege het historisch belang van de documenten heeft de commissie besloten om een aantal van deze verhalen te bundelen, en daarmee de hiervoor genoemde belofte gestand te doen. Een aantal geïnterviewden gaf er de voorkeur aan onder de eigen naam hun verhaal te vertellen, anderen hebben dit onder pseudoniem gedaan. Het resultaat is een uniek document waarin u op aangrijpende wijze een inblik wordt gegeven in het leven van mensen die 75 jaar later vertellen over de herinneringen die zij hebben aan de tijd die zij als kind in de oorlogsjaren in de jeugdzorg hebben doorgebracht.

Micha de Winter

'Het verleden spoelt als schuim op mijn strand'

Een jaar nadat haar moeder tijdens de Tweede Wereldoorlog naar Auschwitz wordt overgebracht, komt Erica van Beek in een kindertehuis terecht. Na de Bevrijding mag ze niet terug naar haar vader en krijgt ze, ondanks haar joodse achtergrond, een christelijke opvoeding. De ontkenning van haar identiteit en het zwijgen over haar moeder laten nog diepere wonden na dan alle verwaarlozing en fysieke mishandelingen die ze ondervindt.

augustus 1935

Erica van Beek wordt geboren in Amsterdam waar haar ouders in oktober 1933 in het huwelijk zijn getreden.¹ Haar joodse moeder - Olga Bock - is oorspronkelijk Tsjechisch, maar opgegroeid in Wenen. Haar vader Jaap is een Nederlandse werkmans. Hij maakt veel speelgoed voor zijn dochter.

zomer 1939

Sinds voorjaar 1936 woont Erica met haar moeder ('Mutti') in het getto van Wenen, nadat het huwelijk van haar ouders spaak is gelopen en in augustus 1938 geleid heeft tot een officiële echtscheiding. Ze wonen onder armoedige omstandigheden in bij Olga's moeder samen met Olga's zus Hilda en haar zoon en dochter. Na de Duitse annexatie van Oostenrijk (maart 1938) en de *Kristallnacht* (november 1938) is duidelijk dat joden in Oostenrijk niet veilig zijn. Erica's vader reist naar Wenen en smeekt Olga opnieuw met hem te trouwen. Zij en Erica zullen dan in Nederland veilig zijn. Olga weigert en haalt Jaap en haar zus over om met elkaar te trouwen. Hilda heeft immers twee kleine kinderen en daardoor de bescherming die het huwelijk biedt, harder nodig dan zij. Het is waarschijnlijk in de zomer van 1939 dat Hilda en Jaap naar Amsterdam vertrekken. De twee kinderen van Hilda reizen - dankzij de bemiddeling van een vriendin - door naar Londen. Een tijd later vlucht Olga met haar dochtertje ook naar Amsterdam.

augustus 1942

Op een mooie augustusdag is Hilda met haar baby op bezoek bij Olga. Op het eind van de middag gaat Olga even alleen naar buiten, misschien om nog een boodschap te doen. Ze heeft een jas van Hilda geleend en wordt staande gehouden door een Nederlandse politiemans. Die heeft gezien dat de Jodenster niet op de jas genaaid is, maar opgespeld. Een opgespelde ster kan er ook afgehaald worden waarmee de draagster van de jas zich niet houdt aan de voorschriften van de bezetter. Olga wordt opgesloten in de gevangenis aan de Amstelveenseweg. Op 8 september wordt ze naar Westerbork overgebracht en vandaar gaat ze meteen na aankomst op transport naar Auschwitz. Daar wordt ze op 14 september vergast.

Pas in 1992 komt Erica erachter wat er precies is gebeurd en dat een geleende jas van haar tante het lot van haar moeder uiteindelijk zou bezegelen. In *Twee vrouwen en een jas* stelt ze vast: 'Vijftig

¹ In deze tekst zijn de namen niet gefingeerd. Erica van Beek schreef eerder onder eigen naam over haar ervaringen het boek *Twee vrouwen en een jas* (1994) en droeg ook enkele herinneringen bij aan de site www.martha-stichting.nl In beide gevallen worden het betreffende tehuis en personen met hun echte namen aangeduid. Daarom is ervoor gekozen dat ook in deze tekst te doen. Die is, behalve op deze twee bronnen, vooral gebaseerd op een interview afgenomen in september 2017. Alle citaten zijn afkomstig uit dat gesprek, tenzij anders vermeld.

jaar lang is ze doodgezwegen, heeft niemand met mij over mijn moeder willen praten, heeft iedereen gezegd het verleden met rust te laten.'

Als haar moeder plotseling verdwenen is, begint voor Erica een onzekere periode waarin ze op verschillende adressen woont onder andere bij familieleden van vaders kant. Haar vader werkt een tijdlang via de *Arbeitseinsatz* in Duitsland en trekt, als hij terugkomt, bij zijn vader in. Als hij ziet dat zijn schoonzus Erica een pak slaag geeft, haalt hij haar daar uit huis en neemt haar mee naar het huis van haar opa. Het halve jaar dat ze daar verblijft, noemt Erica later de 'enige fijne tijd eigenlijk van [mijn] hele jeugd'.

december 1943

Erica wordt uit huis gehaald. Waarschijnlijk heeft haar tante Marie de Raad voor de Kinderbescherming ingeschakeld en gezegd dat het voor haar nichtje niet goed is op te groeien bij haar vader en grootvader. Erica wordt van het ene op het andere moment overgebracht naar een kindertehuis van de protestants-christelijke Martha-Stichting. Er is een - al of niet vervalst - briefje overgeleverd waarop staat dat de Duitsers daarmee instemmen. Ze is een onderduikkind geworden. Haar eerste verblijf bij de Martha-Stichting is in Nieuwersluis in een van de tijdelijke onderkomens die de organisatie in gebruik heeft genomen nadat de Duitsers in 1942 het gebouwencomplex in Alphen aan den Rijn hebben gevorderd.

Dat het oorlog is, ontgaat de kinderen niet. In haar boek schrijft Erica daarover: ' 's Avonds moesten we onze kleren om onze schoenen vouwen [...] zodat we indien nodig konden vluchten. [...] Tijdens elk luchtalarm, bij alle inslagen op of nabij de spoorlijn Amsterdam-Utrecht, doken we 's nachts onder de bedden. Of overdag onder de tafels of de slootkant in. En als we hout sprokkelden in het bos aan de overkant, zochten we in paniek een boom om tegenaan te staan.' Maar de kinderen zijn niet alleen bang voor de oorlog. In het tehuis heersen orde, tucht en discipline. Veertig kinderen slapen dicht op elkaar in grote slaapzalen, 's ochtends staan ze bloot in de rij met een handdoek en een washandje.

'De christelijke opvoeding bestond uit bidden voor en na het eten, alle psalmen uit je hoofd leren en zingen, 's zondags verplicht naar de kerk op het eigen terrein van de instelling.' Wie het avondgebed niet goed bidt of zingt, in bed fluistert of in bed plast, moet het bezuren. 'Voor je bed staan op de koude vloer, soms urenlang, omdat de leiding dat wil of omdat ze je zijn vergeten.'

Wie ziek is en overgeeft, krijgt straf. Gebeurt dat tijdens het eten, dan wordt het terug op je bord geschept, wat vers eten eroverheen. Wie het niet opeet, krijgt de volgende dag het restant voor zijn neus, net zo lang tot het op is.

eind 1945

Nederland is bevrijd. In september 1945 nemen de medewerkers en kinderen van de Martha-Stichting weer hun intrek in de gebouwen in Alphen aan den Rijn. Erica en haar vader hopen herenigd te worden. Dat gebeurt niet. Erica: 'Ik was joods - dat wist ik toen nog niet - en mijn vader was rood. Daarom mocht ik van de Commissie voor Oorlogspleegkinderen (OPK) niet terug naar mijn familie. Die beslissing neem ik vooral de voorzitter Gezina van der Molen erg kwalijk.' Het is Van der Molen - befaamd als verzetsstrijder die vele joden het leven redt -, die in de commissie afdwingt dat joodse kinderen bij christelijke gezinnen ondergebracht worden, ook als er nog joodse familie is.

1945 - 1947

In Alphen aan den Rijn komt Erica in de groep van leidster Geert 'Knoet' terecht. 'Ik geef je het te doen, in je eentje een stuk of 40 kinderen opvoeden.' Geert Knoet zat volgens Erica zelf als kind in een tehuis van de Martha-Stichting. 'Ze heeft haar hele leven daar gezeten, ze heeft zelf ook nooit liefde gekend. Je zou het als een verzachtende omstandigheid voor haar gedrag kunnen aanvoeren, maar het ontslaat haar niet van haar verantwoordelijkheid.'

'Knoet' of 'de Beul' is de naam die de kinderen haar geven en aan elkaar doorgeven, iedere keer als een nieuweling zijn intrede doet. Ze gebruikt een 'knoet' in de vorm van een bokkenpoot, herinnert een andere oud-bewoner Adrie Koetsier-van Assendelft zich in 1998 (maar het kan ook 'een soort borstel' geweest zijn).² Ze geeft, zo ervaart Erica aan den lijve, klappen tot je half bewusteloos bent, omdat je niet snel genoeg bent met sokken stoppen. Of ze laat je de hele nacht breiend doorbrengen op de trap. De volgende dag moet je eten op de 'biekenbank' (biek = varken) zodat iedereen weet en jijzelf voelt dat je fout bent geweest. 'Toen een keer één kind iets gepikt had op een boerderij sloeg ze ons allemaal, ze leek er van te genieten.'

'Het geweld kon elke dag gebeuren, je wist tevoren nooit wanneer het kwam. Alleen als we naadjes moesten breien of sokken moesten stoppen, dan wist ik dat ik klappen zou krijgen, omdat ik altijd als laatste klaar was.'

Haar vader bezoekt haar zo vaak als het kan, dat wil zeggen op de toegestane uren, een of twee keer per maand. Ze maken een wandeling of zijn op de groep. 'Tijdens zijn bezoeken aan het tehuis praatten mijn vader en ik nooit over mijn moeder. Dat kwam pas veel later toen ik uit logeren mocht naar hem of naar familie.' Erica's vader brengt snoep mee voor de hele groep. Wat er na het bezoek overblijft, pikt de leiding in. 'Alles werd je afgepakt, tot zelfs boeken aan toe. Alleen kleding niet. Bij een volgend bezoek moest mijn vader immers het jurkje kunnen zien dat hij een maand eerder voor me had meegebracht.'

Tijdens haar vaders bezoeken vertelt Erica ook over de harde behandeling die zij en de andere kinderen moeten ondergaan. Eén keer ziet haar vader met eigen ogen hoe de kinderen alleen droog brood te eten krijgen. Als hij Geert Knoet daarop aanspreekt en zegt dat ze de kinderen beleg moet geven, krijgen ze ruzie. Pas als Erica's vader de directeur erbij haalt, geeft de leidster toe. Zodra de beide mannen weg zijn, beveelt ze de kinderen nog niet te gaan eten en haalt ze met een triomfantelijk "Ja, dat hadden jullie gedacht hè?" de kaas weer van het brood. Erica herinnert het zich als de dag van gisteren. 'En daarna moest ik voor straf naar de biekenbank.'

Maar Geert Knoet is niet de enige die geweld gebruikt om de kinderen te 'corrigeren'. Erica: 'Een moment dat ik nog vaak voor me zie, is het bijkomen in het ziekenhuisje van de Martha-Stichting.' Ze heeft die dag op school een inktpot leeggegoten over het hoofd van een klasgenootje. Die prikt haar keer op keer met een speld in haar rug. Erica wordt vaak gepest, omdat ze nooit iets terugdoet. Tot die middag, dan is het pesten voorbij. Als reactie op haar wraakactie slaat de meester haar met zijn wandelstok de ziekenboeg in.

'De volgende leidster die ik kreeg, was nog erger dan Geert Knoet. Ze heette Ina de Liefde en om haar "liefde" voor ons te laten voelen, gebruikte ze haar sleutelbos. Ze sloot een paar kinderen op in

² 'Leven in de Martha Stichting', in: *De Viersprong. Uitgave van de Historische Vereniging Alphen aan den Rijn* 15 (1998) nr.57, 85-89.

de keuken en mishandelde die. De precieze verwondingen kan ik me niet herinneren. Van de overige leidsters weet ik niets meer.'

Aan seksuele voorlichting wordt bij de Martha-Stichting geen aandacht besteed. De meester in de vierde klas van de lagere school zit af en toe met zijn hand in Erica's broekje. Als ze laat merken dat niet te willen, knijpt hij haar op een gemene manier. Niemand die ervan weet.

Op ongesteld worden is Erica niet voorbereid. De eerste keer, ze zal een jaar of 11 geweest zijn, denkt ze dat ze een dodelijke ziekte heeft opgelopen en is ze bang straf te krijgen. De leidster vertelt haar alleen dat ze nu een 'groot meisje' is en niet meer met jongens mag spelen. Ze krijgt schone lakens en 'vreemd uitzijnde badstof "doeken" met een gaatje aan weerszijden en een gordeltje'. Veel positieve ervaringen staan daar niet tegenover. In *Twee vrouwen en een jas* schrijft ze: 'Toch ook wel leuke herinneringen: ik vertelde spookverhalen [...] aan mijn groepsgenoten, als we al in bed lagen en stil moesten zijn. Ik leerde ze dansjes en was heel creatief met mooie lapjes en karton en papier [...].'

1948 - 1954

Na De Liefde houdt het geweld op. Erica: 'Ik zat inmiddels als ouder meisje in een van de villa's in een kleinere groep. Ik was nog altijd op mijn hoede voor klappen en kon er maar niet aan wennen dat die niet kwamen. Sterker nog: je werd ook wel eens aardig behandeld. Ik herinner me dat ik naar een eindexamenfeestje mocht en daarvan te laat en dronken terugkwam. Ik verwachtte slaag, maar in plaats daarvan werd ik door de leidster omhelsd en in bad en vervolgens in bed gestopt. Ik wist niet hoe ik het had.'

Het geweld is weliswaar opgehouden, maar dat betekent niet dat er veel liefde en aandacht voor in de plaats komen. Erica bezoekt de mulo - 'mijn vader zei dat hij alles betaalde'. Met haar school houdt de leiding van het tehuis geen rekening. Omdat ze wat ouder is, moet Erica, zodra ze 'thuis' is, twaalf andere kinderen onder haar hoede nemen. Ze moet 's avonds tegelijk met hen naar bed. Om toch haar huiswerk te kunnen maken, staat ze 's ochtends om 4 uur op. Ze heeft dan tijdelijk een keukentje als eigen kamertje.

'Op de mulo werd ik op mijn afkomst als tehuiskind aangekeken. Ik weet nog dat ik een keer achter een meisje in de klas zat die 'pieten', beestjes of luizen in haar haar had. Ik zei dat tegen een klasgenoot. Vervolgens kreeg ik van de lerares te horen dat ik ze wel overgebracht zou hebben, ik kwam immers van de Martha-Stichting.'

'In diezelfde tijd kwam ik een keer bij een vriendje thuis. Ze keken me daar aan alsof ik een aapje was. En van het boerengezin waar ik als kind wel eens kwam, herinner ik me dat ze totaal geen moeite deden om me erbij te laten horen. Zoiets misvormt je.'

Als Erica 14 jaar is en een paar keer bij haar tante Marie, Oom Bart en hun twee dochters gelogeed heeft, vertelt haar tante haar dat ze bij hen mag komen wonen. Op één voorwaarde: geen contact meer hebben met haar vader. Erica weigert. 'Mijn vader en ik waren wel op elkaar gesteld, maar we hadden nooit een echte vader-dochterband, althans niet van mijn kant. Toen ik volwassen was, was het te laat om die nog op te bouwen.'

Anno 2017 terugkijkend op haar tehuisjaren zegt ze: 'Ik reageerde nooit, maar gedroeg me 'autistisch', trok me in mezelf terug'. Dat was mijn manier van overleven. Ik wist niet hoe ik met anderen om moest gaan. Ervaringen met andere kinderen deelde je niet en er was geen

vertrouwenspersoon. Het was een eenzaam bestaan. Ondanks alle activiteiten en contacten die ik nu heb, ben ik nog steeds het liefst alleen.'

Al die jaren in het tehuis heeft ze het gevoel dat ze geleefd wordt. 'Na de mulo ben ik naar kantoor gestuurd, en moest ik alle kantoordiploma's halen. Van eigen keuze was geen sprake. Langer dan twee jaar hield ik het nooit ergens uit.'

1963

Van het Rode Kruis ontvangt Erica een bewijs van haar moeders overlijden en uit Duitsland enig *Wiedergutmachungsgeld*. Ze is inmiddels getrouwd en heeft twee zoons. Het is geen gelukkig huwelijk. 'Mijn eerste man zei bij onze kennismaking dat hij binnen een half jaar met me zou trouwen. Dat gebeurde ook. We zouden samen het trouwfeest organiseren. Op de dag zelf bleek dat hij helemaal niets geregeld had. Ik kwam er snel achter dat hij echt gestoord, psychopathisch was, maar het duurde lang voordat ik naar mezelf luisterde.'

jaren 70

Ook een tweede huwelijk, waaruit een dochter geboren wordt, is geen succes. In 1994 concludeert ze: 'De angsten en boosheid zijn een deel van je geworden', en: 'mijn leven heeft bestaan uit vluchten, van nergens naar nergens, me afsluitend van mijn verleden tot nu toe'. Hier [in Amsterdam] pas heb ik mijn thuis gevonden. Alleen, na drie kinderen en twee huwelijken. Mijn oudste verloren door drugs en zelfmoord - geen moeder die hem kon opvangen, die zat in zichzelf gevangen.' In 2017 voegt ze daaraan toe: 'Ik koos de verkeerde echtgenotes en scheidde van hen. De verkeerde minnaars en beëindigde die verhoudingen weer. Mijn dochter is de enige van de drie kinderen die - uiteindelijk - goed terecht is gekomen. Ze is nu coach voor volwassenen, kinderen van wie een of beide ouders kampen met psychische en/of verslavingsproblemen. Ze weet uit eigen ervaring wat die kinderen meemaken. Ik ben tot op hoge leeftijd niet vrij en geen goede moeder geweest. Ik had geen flauw idee hoe een moeder zou moeten zijn, afgezien van mijn eigen trauma's en problemen. Maar ik hield wanhopig veel van mijn kinderen.'

Haar tweede man is ook een ex-tehuiskind. 'Hij was buschauffeur en hij 'raapte' nog wel eens kinderen op die aan hun lot overgelaten waren'. Een keer was het een jongetje dat langs de snelweg liep. Die vertelde weggelopen te zijn van een tehuis van het Leger des Heils. Hij wilde tijdens het bezoek niet mee met zijn moeder, maar wilde bij zijn vader zijn. We lieten het kind, dat doodop was, bij ons thuis rusten en gaven het wat te eten. Toen belde ik het tehuis waar een boze leidster ons sommeerde de jongen meteen terug te brengen, anders zouden ze ons aanklagen. Ik durfde vanwege mijn ervaringen niet mee te gaan tot aan de deur van het tehuis aan de Utrechtse Maliebaan. Mijn man moest toezien hoe het kind aan zijn oor werd binnengesleurd en toegeschreeuwd. We hadden daarna even nodig om tot rust te komen.' Maar aan echte verwerking van haar tehuisverleden is Erica dan nog niet toe.

1984

In artikelen in de regionale pers die verschijnen naar aanleiding van het 100-jarig bestaan van de Martha-Stichting in Alphen aan den Rijn vertellen verschillende oud-bewoners over hun ervaringen in het 'Martelgesticht'. Hun verhalen uit de jaren 30 en 40 doen denken aan die van Erica van Beek. Er wordt - voor zover bekend - niets mee gedaan.

september 1992

Erica begint een dagboek waarin ze wil beschrijven wat ze ervaart tijdens de zoektocht die ze gaat ondernemen naar haar moeder en haar kinderjaren. Een van de aanleidingen is het lezen van *Om het joodse kind* waarin Elma Verhey beschrijft hoe joodse oorlogspleegkinderen na de oorlog door de Commissie Oorlogspleegkinderen gedwongen opgevoed worden in christelijke gezinnen.

'Dat ik na de oorlog niet terug mocht naar mijn vader kun je gerust een vorm van psychische mishandeling noemen', oordeelt Erica nu, 'fysiek geweld daar groei je overheen, geestelijk geweld slaat veel diepere en blijvende wonden'. Je blijft, bij gebrek aan rolmodellen in je jeugd, je hele leven op zoek naar wie je bent. Je voelt je als een baby die op een vreemde planeet terecht is gekomen.'

Ze probeert zich zoveel mogelijk van de tehuisjaren te herinneren en heeft contacten met anderen die er in dezelfde jaren zaten. Tegelijkertijd gaat ze op zoek naar de geschiedenis van haar moeder en doet enkele pijnlijke ontdekkingen. Het gaat haar niet in de koude kleren zitten. In *Twee vrouwen en een jas*: 'in persoonlijke contacten [...] voel ik me ongemakkelijk en gespannen. Ga vaak hyperventileren. [...] Ik beseft dat het niet alleen een kwestie is van mensenschuwheid, ondanks alle sociale vaardigheden. De onderliggende oorzaak is wantrouwen in de eerlijke opstelling van anderen naar mij toe. Eén verkeerde uitdrukking, blik of een kortaf antwoord, en ik ben nergens weer. Voel me (weer) afgewezen.'

De harteloze manier waarop ze als kind behandeld is, ziet Erica direct terug in de conflicten die er nu in de wereld spelen. In 1992 noteert ze: 'Mijn eigen onmacht over mijn verleden gaat naadloos over in de wanhoop over de verschrikkingen van vandaag.' In 2017 zegt ze: 'Ik ben bang voor de wereld. Wat ons nu te wachten staat, is vele malen erger dan begin jaren 90.'

1994

Het boek over haar jeugd en de speurtocht naar haar moeder - gebaseerd op haar dagboek - verschijnt onder de titel *Twee vrouwen en een jas*. 'Het schrijven van dat boek was een begin van verwerking. Het heeft me wel een hartinfarct gekost, maar daarnaast in 1994 een reis naar Israël opgeleverd. Vrienden hebben daarvoor het geld bij elkaar gebracht. In Israël ben ik meer te weten gekomen over het lot van mijn moeder, mijn grootmoeder en een tante.' Ze heeft haar moeder een begrafenis kunnen geven in Jeruzalem bij Yad Vashem, in de Hal der Namen. 'Ik lijk op haar. De liefde voor boeken en muziek, die heb ik waarschijnlijk van haar.'

2017

Erica doet haar verhaal voor een boek met herinneringen aan de Martha-Stichting³ en ze laat zich interviewen voor de Commissie Geweld in de Jeugdzorg. Terug in Amsterdam, terug bij haar joodse wortels voelt ze zich nu eindelijk 'een redelijk gelukkig mens'. Onder andere het Joods Maatschappelijk Werk en de joodse psychiatrie hebben haar geholpen zo ver te komen. 'De verwerking gaat nog steeds verder, het heeft me geleerd te leven en niet bitter te worden. Maar het

³ *Het boek der Martelaren. Verhalen uit de Martha-Stichting* van Kees Visschedijk dat eind 2017 zal verschijnen (zie www.kabeljauws.nl).

verleden blijft als schuim op mijn strand aanspoelen, elke keer als er spanningen zijn, hoe klein ook.'

.'Het alles overheersende gevoel was angst'

Als haar vader tijdens de Tweede Wereldoorlog bij de SS gaat en zijn gezin in de steek laat, komen H.S. (Rita) Kratz Uijleman (1940) en haar broertje en zusje in een tehuis terecht. Het wordt 'een nachtmerrie die vier jaar zou duren' en die voor de rest van haar leven pijnlijke littekens zal nalaten.

Rita komt uit een Amsterdams gezin met drie kinderen. Zij is geboren in 1940 en is de jongste. Haar zus is 3,5 jaar ouder en haar broer 5 jaar. Hun vader, een dieselmonteur, is vrijwel nooit thuis. Hij is lid van de NSB en sluit zich tijdens de oorlog aan bij de SS. Die keuze is extra pijnlijk, omdat zijn vrouw half joods is. 'Hij wilde graag soldaatje spelen en liet mijn moeder zonder inkomsten achter. Toen moest ze gaan werken. Een paar jaar lang brachten mijn broer en zus, die al naar school gingen, mij naar mijn oma en dan haalden ze me na schooltijd weer op.'

Omdat hun moeder moet werken, brengen de kinderen veel tijd op straat door zonder dat er iemand op hen toeziet. 'Het viel op dat we er onverzorgd bij liepen en nogal veel scholden en vloekten.' De Raad voor de Kinderbescherming wordt ingeschakeld. Door wie dat wordt nooit duidelijk. De raadsmedewerker concludeert dat de kinderen verwaarloosd worden en de rechter ontzet hun moeder uit de ouderlijke macht. Rita, haar zus en broer worden uit huis geplaatst. De voogdijraad wijst geen toezienend voogd aan in de veronderstelling dat hun vader nog in Amsterdam woont - in werkelijkheid verblijft hij in Duitsland. Rita's broer komt in de buurt van Arnhem terecht, zijzelf en haar zusje in een tehuis in de provincie Utrecht, een tijdelijk onderkomen van een Zuid-Hollandse instelling.

Schoongeboend en kaalgeschoren

De verhuizing naar het tehuis is Rita's vroegste jeugdherinnering. 'Mijn moeder en een tante stonden met ons te wachten bij een kleuterschool. Daar haalde een vrouw ons op en met zijn vijven gingen we naar het Centraal Station waar we afscheid namen. Iedereen deed net alsof we op vakantie gingen. In plaats daarvan kwamen we aan bij een eng, griezelig gebouw met een grote vijver ervoor, het leek wel een spookkasteel. Binnen was een grote hal. Mijn zusje werd er op een kist gezet en ik werd door een vrouw meegenomen naar een ouderwetse badkamer. Daar stopte ze me in bad en boende me van top tot teen schoon. Er hing een sterke chemische geur. Ik werd kaal geschoren en kreeg andere kleren aan. "Neem maar afscheid van je zusje", zei die vrouw tegen mij. In de hal groette ik mijn zusje, die me vroeg "Wie ben jij?" 'Mijn identiteit werd me daar afgenomen. Mijn zusje die naar een ander gebouw ging, zag ik nog zelden, hooguit als groepen uit beide huizen elkaar tegenkwamen tijdens een wandeling. Ik miste iedereen vreselijk.'

Haar moeder zoekt haar een paar keer op. De eerste keer ziet Rita haar buiten staan, loopt op haar af en geeft haar zonder iets te zeggen een hand. Het duurt een tijdje voordat haar moeder haar lijkt te herkennen. Het laatste deel van de oorlog zit haar moeder ondergedoken in Friesland. Haar vader komt haar één keer opzoeken. 'Hij was in compleet SS-uniform, dat vond ik prachtig om te zien. Ik kreeg een boekje van hem - *Piempampoentje, Pompernikkel en Piepeling*, ik weet het nog. De volgende ontmoeting was toen ik al 21 was.'

Huilen niet toegestaan

Rita maakt deel uit van een gemengde groep bestaande uit een stuk of twaalf, dertien jongens en meisjes. Overdag verblijven ze in een soort dagverblijf, een kamer met een beetje speelgoed. Een verdieping hoger is hun slaapkamer en een toiletruimte met twee wc's. 'We zaten veel binnen. De leidsters - er waren alleen vrouwen - spraken niet gewoon met ons, maar gaven alleen bevelen. We hadden ook allemaal een nummer. Soms spraken ze ons daarmee aan. Alles moest gezamenlijk en volgens vaste regels. Alleen hadden alle leidsters hun eigen regels en die konden ook nog eens per keer wisselen. Zonder het te weten overtrad je die makkelijk en dan volgde er straf. Er ging haast geen dag voorbij zonder geweld: slaan, schoppen als je langs zo'n vrouw liep, aan je oren trekken, in de hoek moeten staan, het was gewoon terreur. Als je tijdens het wandelen even uit de rij op het gras stapte - iets wat de dag daarvoor nog was toegestaan - dan kreeg je straf. 'Straf betekent voor kortere of langere tijd in 'de donkere kast' opgesloten worden - Rita: 'ik ben nog heel lang bang geweest in het donker' - of een week lang op het strafbankje zitten. Wie op het bankje zit, krijgt tijdens de maaltijden alleen een droge boterham en een glaasje water. Huilen is niet toegestaan. Rita: 'Je werd nooit getroost, er werd nooit een arm om je heen geslagen en er werd niets uitgelegd.' Het eten in het tehuis is slecht en de kinderen krijgen weinig. Wie zijn bord niet leegeet, wordt daartoe gedwongen. Wie overgeeft, moet zijn eigen braaksel eten. Soms krijgen de kinderen pap die veel te heet is. De leidsters geven dan het advies er zout over te strooien, omdat de pap dan af zou koelen.

Toch heeft Rita ook een positieve eetherinnering. 'Ik was een tijd ziek geweest en sterk vermagerd, daarom plaatsten ze me tijdelijk in de babyafdeling. Daar was een leidster die lief voor me was en me iedere dag puree met appelmoes gaf. Dat was heerlijk.'

Tegenover die ervaring staat dan weer de mishandeling van haar voeten. 'Ik moest veel te kleine klompen dragen wat tot bloedende, beknelde voeten leidde. Toen ik ontdekte dat een ander meisje juist te grote klompen had, vroegen we of we ze mochten ruilen. Dat werd ruw afgewezen. Door die klompen kreeg ik vergroeide tenen waarvoor ik pas jaren later behandeld ben. De arts vergeleek mijn voeten met de afgebonden voetjes van oudere Chinese vrouwen.'

Hekel aan bomen

Rita is vaak slachtoffer van het geweld. 'Ik stond achteraan bij het naar het toilet gaan. Er moesten steeds twee kinderen tegelijk gaan, maar als de tijd op was, mocht je niet meer. 's Nachts mocht je er absoluut niet uit en als je in bed geplast had, dan werd je streng gestraft. De volgende ochtend ging je naakt over de knie terwijl de leidster een liedje zong en moest je je vieze ondergoed op je hoofd dragen.'

Een beeld dat Rita nooit vergeten is, is dat van de twee jongetjes die met hun broek naar beneden op hun buik op de tegelvloer bij de toiletten liggen. 'Er kwam iets uit hun billen en twee leidsters leken de billen van de jongens te masseren. Ik dacht dat die jongens dood gingen en dat hun ziel op die manier hun lichaam verliet. Later kwam ik erachter dat, als gevolg van ondervoeding, de endeldarm naar buiten kan komen en dat de leidsters die terug probeerde te stoppen.' En nooit heeft ze gehoord wat er precies gebeurd is met het meisje dat tijdens haar verblijf in het tehuis overleden is. 'Ik weet dat ze erge heimwee had en in de donkere kast is opgesloten en dat wij - de kinderen - haar daarna niet meer gezien hebben. Wat we een paar dagen later wel zagen, was een koets met paarden en een wit kistje. Ik vroeg aan een leidster wie er begraven werd. Ze zei alleen dat ik van het raam weg

moest. Later werd ons verteld dat ze dood was gegaan, omdat ze te veel beukenootjes had gegeten.'

'Het kwam niet in ons op om tegen de leidsters in verzet te komen, dat durfden we gewoon niet. Ze zeiden ook altijd dat we nooit aan iemand mochten vertellen wat er in het tehuis gebeurde en dat de bomen mee luisterden. Die zouden het aan de leidsters vertellen als we onze mond voorbij praatten. Ze konden ons alles wijsmaken. Ik heb nog jarenlang een hekel aan bomen gehad. Om de leidsters te ontlopen, probeerde ik vooral om me onzichtbaar te maken. Het alles overheersende gevoel daar was angst.'

De oorlogssituatie maakt het alleen nog maar erger. De kinderen voelen zich niet beschermd. 'Op een nacht was er een hevig bombardement. We sliepen al, maar werden wakker van het lawaai en van een ruit die kapotsprong. Het was heel koud. Tegen alle regels in zijn we uit bed gegaan en aan de andere kant van de kamer met zijn allen onder een bedje gekropen. Het was echt doodsangst. Pas de volgende ochtend kwam de leiding kijken hoe we het stelden.'

Oorlogstrauma's

Na precies vier jaar - augustus 1947 - mogen Rita, haar zusje en haar broertje terug naar hun moeder. 'Die was inmiddels hertrouwd. Ze had na de oorlog meteen een scheiding aangevraagd en dat was niet zo moeilijk als je een "foute" man had. Dat hij verkeerde politieke keuzes maakte, wist ik via mijn zus en broer. Thuis werd er nooit over gesproken.' Na een tijdje in de gevangenis te hebben gezeten, vertrekt Rita's vader om in Nieuw-Guinea te gaan werken, 'dan kreeg je strafvermindering'. Terug in Nederland, in 1957 of 1958, komt hij nog een keer langs om zijn kinderen te zien. Hun stiefvader wijst hem de deur en Rita krijgt hem niet te zien. Wel krijgt hij de kans zijn zoon te spreken die nog een tijdje bij hem in zal wonen. Rita: 'Voor mij was mijn stiefvader mijn nieuwe vader. Ik was heel blij met hem, het was een lieve, rustige en introverte man.'

Omdat Rita en haar zusje mager en zwak zijn, stuurt de schoolarts hen naar een kolonie voor 'bleekneusjes' in Lunteren. In 1951 gaat Rita nog een keer in haar eentje naar zo'n herstellingsoord in Bergen aan Zee. Na drie weken komen hun moeder en stiefvader op bezoek. 'Hij vroeg me "zul je altijd goed voor je moeder zorgen?" Ik wist toen niet waarom hij dat vroeg. Een paar weken later maakten we een wandeling en bij terugkomst zaten er twee ooms op ons te wachten die me vertelden dat ik nog eens zes weken zou moeten blijven. Dat vond ik vreemd net als het feit dat ik ineens geen reactie meer kreeg op de kaartjes die ik van Bergen naar Amsterdam stuurde. Een of twee dagen voordat ik naar huis zou gaan, nam de directrice me apart. Ze vertelde dat mijn stiefvader was overleden. In Amsterdam hoorde ik van mijn zus dat hij zelfmoord had gepleegd en dat mijn moeder opgenomen was in de Valeriuskliniek. Vandaar is ze naar Veldwijk in Ermelo gegaan waar ze een jaar is gebleven. Haar verdere leven is ze psychiatrisch patiënt gebleven en meerdere malen opgenomen.'

Mijn zus en ik zijn toen in het Burgerweeshuis terechtgekomen. Dat was in vergelijking met wat ik in het eerste tehuis had meegemaakt geweldig. Tijdens het eten was er een vrolijke sfeer, er werden grapjes gemaakt. Het was er ordelijk en je werd rechtvaardig behandeld. Er was geen geweld, ik heb er met plezier gezeten.'

Haar moeders derde man is nooit een vader voor haar geweest. Na de tweede klas van de mulo gaat Rita werken, want 'ik wilde niet dat mijn moeder voor mij werkte'. Ik was obstinaat. Ik vond werk in een boekhandel in de P.C. Hoofdstraat, het eerste van een hele serie baantjes.

Leren vriendelijk te zijn

Pas als Rita halverwege de 40 is, vertelt ze voor het eerst over haar ervaringen. 'Ik voelde me altijd schuldig. En kwaad op mijn vader, want hij heeft ons in de steek gelaten waardoor we uit huis moesten. Dat iemand lid wordt van de NSB, dat valt nog te begrijpen, maar dat hij nazi werd en dat wij voor hem niet meer bestonden, daar kan ik niet bij. Hij heeft ons onze jeugd afgenomen en de rest van ons leven behoorlijk verziekt. Pas toen ik zelf met mijn kinderen speelde, besepte ik nooit een jeugd te hebben gehad. Die jaren in het tehuis hebben me getekend. Ik voel nog steeds opstandigheid, ik kan absoluut niet tegen onrecht of mishandeling van kinderen of dieren. Ik ben altijd wantrouwig geweest tegenover volwassenen, want die kunnen je lichamelijk en geestelijk pijn doen. Daarom hield ik meestal afstand en trok een scherm om me heen. Mijn man was precies het tegenovergestelde. Hij was met iedereen heel sociaal, terwijl nooit iemand met mij sprak. Ik heb echt moeten leren om vriendelijk te zijn of een beroep te doen op anderen. "Ik kan toch alles zelf", vond ik altijd. In 2011 heb ik hulp gezocht bij de Stichting 40-45 en heb ik heel veel gehad aan de steun van een maatschappelijk werkster. Dat was nadat het misbruik in de katholieke kerk naar buiten kwam. Ik ben toen ontzettend kwaad geworden. Mijn man - hij is in 2005 overleden - heeft in een internaat gezeten en misschien was er ook wel iets met hem gebeurd. Ik heb een paar goede vrienden en vriendinnen, maar ik ben nog steeds geen mensen-mens. Dat verleden blijft spelen, het wordt nooit rustig in mijn hoofd.'

'Liefde stond thuis en in het tehuis niet op het programma'

Ger Offermans (1940) kwam in de oorlogsjaren als jonge peuter in een kindertehuis terecht, de precieze details van de manier waarop zij daar is mishandeld herinnert zij zich niet meer. Ook van de oorlog zelf herinnert zij zich niet zoveel. 'Ik heb die herinneringen eenvoudigweg weggestopt, ik ga geen gruwelijkheden verzinnen waarvan ik niet zeker weet dat ze gebeurd zijn.' Ze is er echter van overtuigd dat de ellende in haar verdere leven voor een groot deel terug te voeren is op wat ze in het tehuis heeft meegemaakt.

'Ik ben van 1940, de zesde van acht kinderen. Toen ik geboren werd, waren mijn vijf broertjes en zusjes tussen de 3 en 7 jaar oud. Je kunt je voorstellen dat het bij ons thuis een vreselijk drukke en lawaaierige bedoening was. Mijn vader zat in Rotterdam in de katoenhandel, hij kwam op de beurs, had connecties in Twente, Tilburg, maar ook in Amerika en Egypte en was altijd met zijn werk bezig. Toen ik één jaar oud was gingen we verhuizen van een groot huis in Rotterdam naar een dubbel bovenhuis in Den Haag. Waarom dat was, weet ik niet. Ik vermoed dat het met de oorlog te maken had.'

In het begin van de Tweede Wereldoorlog viel het gezin waar Ger toe behoorde uit elkaar. Haar verstandelijk gehandicapte zus verbleef vanaf haar 3e jaar gedurende de hele oorlog in een tehuis. Twee zussen en een broer werden opgevangen op verschillende adressen in Twente (een zus schreef een paar jaar geleden een boekje over haar ervaringen daar). 'De oudste twee, die 11 en 12 waren, konden ze daar wel gebruiken als goedkope arbeidskrachten denk ik. Ze zouden er zes weken heen gaan, maar dat werd door de oorlogsomstandigheden een jaar.'

Opgesloten in kelder

'Van de oorlog zelf herinner ik me niet gek veel, ik was nog erg jong. Dat we om 8 uur binnen moesten zijn en de ramen geblindeerd waren, dat ik met mijn moeder in de rij stond voor de gaarkeuken en dat mijn moeder tegen iemand met wie ze stond te kletsen, zei: "Stil, het kind hoort te veel" en dat er op het eind van de oorlog Engelse bommen op het Bezuidenhout vielen. Toen ik naar het kindertehuis ging, had ik hongeroedeem. Ik werd er in een bed gestopt en had het idee dat de andere kinderen me als een soort beestje bekeken. Voor mijn verjaardag kreeg ik een poppenhuis, dat was door de anderen binnen de kortste keren vernield. Elkaars dingen kapot maken, slaan en pesten kwam er wel meer voor denk ik.'

'Veel van wat er in het kindertehuis gebeurd is, heb ik geblokt. Wat ik me wel levendig herinner, is dat ik verschillende keren in de kelder ben opgesloten. Het was geen grote ruimte, er waren planken langs de wand, een kale vloer en een hoge stenen trap. Na een tijd, ik weet niet meer hoe lang, hoorde ik het knarsende geluid van de sleutel waarmee het slot werd opengedraaid. In het trapgat stond een zwarte gestalte groot te zijn. Verdere details heb ik verdrongen. Ik weet nog wel dat ik een paar keer door een open deur een kind vastgebonden zag op een stoel. Dat was als ik door de gang liep op weg naar de wc. Je moest om een sleutel voor de wc vragen en dan van die lange gangen door. Soms vergaten die nonnen blijkbaar om de deur dicht te doen. Ik durfde natuurlijk niet naar binnen te gaan of te blijven staan om te zien wat er aan de hand was. Bij het kindertehuis hoort

voor mij ook de geur van sigarenrook en het vage beeld dat ik op schoot moest zitten. Geen aangename herinnering. Wat ik zeker weet, is dat die tijd in dat tehuis een grote en negatieve impact op de rest van mijn leven heeft gehad. Dat is niet zo gek vind ik. Je zuigt dat allemaal op als een spons en je raakt het nooit meer helemaal kwijt.'

Eczeem en hard gillen

'Ik heb me als kind niet verzet. Je bent meegaand, je kunt nog niet kiezen, je weet niet dat het anders kan, maar kopieert het gedrag van anderen. Ik was volgzzaam en had ontzag voor autoriteiten. Het heeft een groot deel van mijn leven geduurd voordat ik met stukjes en beetjes leerde om 'nee' te zeggen. Toen ik jong was, werd mij nooit iets gevraagd, ik werd steeds voor voldongen feiten gesteld. Zo moest ik van mijn ouders naar de huishoudschool. Dat vond ik vreselijk, ik wilde naar de mulo. Ik heb later wel de vooropleiding voor het mbo gehaald en ook anderhalf jaar een mbo-opleiding gevolgd.'

'Toen ik weer thuis ging wonen - ik denk dat ik ruim een half jaar in dat tehuis heb gezeten - begon het slaan, het gillen en het eczeem. Allemaal reacties op wat ik mee had gemaakt. Van huiduitslag heb ik een groot deel van mijn leven last gehad. Als ik 's avonds in bed lag, begon ik na een kwartier in mijn slaap te gillen. Ik produceerde een heel hoge toon, het klonk als een fluitketel. Het gebeurde ook wel dat ik ging slaapwandelen.'

'We werden thuis niet geknuffeld. Ons gezin kende geen liefde, het was los zand. Een broer zei een paar jaar geleden tegen me dat we niet gewenst waren geweest, dat mijn ouders niet wisten wat ze met ons aan moesten. En de werkster vertelde me een keer dat mijn moeder me niet normaal vond. Ik denk dat ze me vereenzelvigde met mijn gehandicapte zusje. Zoiets zeiden ze nooit rechtstreeks tegen je.'

'Wat mijn ouders wél deden, was mij naar de dermatoloog sturen en toen ik een jaar of 8 was naar een kostschool in Limburg. Dat was geen succes, ik heb er hooguit een maand gezeten. De dag dat mijn grootouders begraven werden, werd ik ondergebracht bij een overbuurman, dat was een huisvriend van mijn ouders. Die heeft me toen misbruikt, iets wat ik heel lang ook verdrongen heb. Het zorgde er voor dat ik daarna lange tijd bij sommige vormen van lichamelijk contact helemaal verstijfde. Mijn gevoel van eigenwaarde was in die jaren nul komma nul.'

'Op mijn 11e kwam ik bij de psychiater terecht, het begin van vele trajecten door de ggz, altijd in privépraktijken. Ik moest drie keer per week naar die man toe en later naar zijn collega, een beroemde psychiater. Wat tekenen en wat praten, maar helpen deed het niet. Op mijn 17e ben ik ook nog eens zes weken opgenomen op de jeugdpsychiatrische afdeling waar hij de leiding over had. Ik was als de dood dat ik elektroshocks zou krijgen. Die waren in die tijd populair maar ik heb ze gelukkig nooit gehad.'

Gebruikt worden

'Na de huishoudschool heb ik een tijdje tegen kost en inwoning als hulp in de huishouding gewerkt. Op het eerste adres voelde ik me wel op mijn gemak, op het tweede zag de vrouw mij niet zitten en op het derde adres viel de man mij lastig. Daarna heb ik een paar jaar op kantoor gewerkt, administratief en schoonmaakwerk. Voor het laatste was ik niet aangenomen, maar ze verwachtten gewoon dat je dat erbij deed. Ik liet me weer gebruiken.'

'Op mijn 24e ben ik getrouwd, de huwelijksweek was ellendig, mijn man gebruikte me als een object. Met hem kreeg ik drie kinderen. Toen ze klein waren, hebben we in verband met het werk van mijn man een half jaar lang tegen mijn zin in Italië gewoond. Hij had mij niets gevraagd, ik kon daar geen kant op. Na bijna 25 jaar huwelijk nam ik het initiatief voor een scheiding. Dat was een overwinning. Mijn man wilde toen ook de procedure in gang zetten om het huwelijk ook voor de rooms-katholieke kerk te laten ontbinden. Dan moet je voor een kerkelijke rechtbank verschijnen [die kan het huwelijk met terugwerkende kracht ongeldig verklaren; MvL]. Ik dacht "ik heb toch niets op mijn kerfstok, laat maar gaan". Mijn man moest twee keer komen. Het huwelijk is toen ook voor de kerk ontbonden, wat ik niet zo belangrijk vond. Over de ellende in het tehuis heb ik mijn man en kinderen nooit iets verteld.'

Hekel aan huichelaars

Meer dan van de ggz-hulpverlening had Ger baat bij de steun die ze ondervond van een lotgenotengroep van mensen die op verschillende manieren geleden hebben onder de oorlogsomstandigheden. 'Daar heb ik zo'n 20 jaar aan deelgenomen en met een kleine groep van zo'n zes mensen heb ik nog steeds contact. Dan gaat het alleen heel soms nog over de oorlog.' Ook heeft ze veel gehad aan Joost, een alternatieve hulpverlener die haar onder hypnose bracht. 'Als de gangbare methoden niet helpen, ga je op zoek naar alternatieve manieren om erachter te komen wat je precies dwars zit.'

'Een aantal jaren geleden heb ik onder hypnose iets meegemaakt wat met het tehuis en met mijn vader te maken had. Ik was aan het lopen en kwam in een grot waar allerlei werktuigen lagen, onder andere een zware, hydraulische boor. Joost zei tegen me dat ik die op moest pakken. Mijn handen trilden, zo zwaar was die. Hij moedigde me aan de boor te gebruiken en het lukte me om een gat in de muur te boren. Daardoor kwam ik terecht in een lange, geplaveide kloostergang. Er waren ramen waardoor licht viel, het was niet angstig. Ik kwam in een keuken waar ik eten kreeg, vervolgens in een kerkruimte die naar en bedreigend was. Voor me stond een man naar wie ik toe moest lopen en die vijandig voelde. Ik was verstijfd totdat mijn hulpverlener zei dat ik moest proberen mezelf boven de situatie uit te tillen en er als het ware van bovenaf naar te kijken. Dat lukte en later zag ik het verband met mijn vader. Die angst aanjagende man droeg dezelfde pij als mijn vader. Je moet weten dat mijn vader in een Franciscaner pij begraven wilde worden, ik heb nooit geweten waarom. Hij stierf jong, dat vonden we vreselijk - hij was 54 - en toen hij in de open kist lag ben ik niet gaan kijken. In die hypnose kwam een verborgen stuk uit mijn verleden naar boven.'

'Ik ben nu 76 en pas op mijn 45e kon ik mijn verleden een beetje doorgronden. Sindsdien ben ik met vallen en opstaan wel gegroeid. Ik heb alles zelf moeten bevechten. Daarom heb ik mijn kinderen na de scheiding de volle ruimte gegeven zich te ontwikkelen, omdat ik zelf die kans niet heb gehad. Twee belangrijke dingen die ik heb geleerd: laat je niet voor de gek houden - aan mensen die huichelen heb ik een bloedhekel - en ik heb het nodig om van iemand te kunnen houden. Maar dat is makkelijker gezegd dan gedaan.'

'Niet meer dan een goedkope arbeidskracht'

In 1930 werd Fred als 3 jarige peuter uit huis geplaatst en ondergebracht bij een liefdevolle boerenfamilie. In de oorlogsjaren woont Fred bij een ander boerengezin waar hij het heel slecht had en waar hij keihard moest werken. 'Ik gun het mijn grootste vijand niet zoals ik behandeld ben.' Fred is dit jaar 90 geworden, maar sommige herinneringen uit de jaren 1934-1941 toen hij in zijn tweede pleeggezin verbleef, emotioneren hem nog steeds.

Fred (1927) is de op een na jongste uit een gezin met drie jongens en twee meisjes. In 1930 worden alle kinderen uit huis geplaatst nadat bij de (voogdij)vereniging 'Tot Steun van Verwaarloosden en Gevallenen' in Amsterdam een tip is binnengekomen dat er in het gezin 'iets niet pluis is'.

Waarschijnlijk is er sprake van verwaarlozing. Fred hoort later dat hij als 3-jarige nog niet lopen kan.

Ver weg van de grote stad worden Fred en zijn oudste broer ondergebracht bij een boerengezin in de Gelderse Achterhoek. De andere drie kinderen komen ergens anders terecht. De pleegouders van Fred en zijn broertje behandelen hen hetzelfde als hun eigen kinderen. 'Dat waren er een stuk of vijf, zes', blik Fred bijna 85 jaar later terug. 'We hadden het er wel naar onze zin. Ik herinner me nog dat ik als een boerenjongen op klompen naar de eerste klas van de lagere school ging. Mijn broer en ik hadden in die tijd geen contact met onze zussen en andere broer. Totdat een oudere zus een keer langskwam en vond dat we daar weg moesten. Ze vond het er vies. Er stond een stapel boterhammen op tafel en door alle vliegen kon je niet zien of het wit of bruin brood was. Ons deerde dat niet, we waren dat wel gewend.'

Zware kinderarbeid

Wat ook de reden geweest moge zijn, in 1934 - Fred is dan 7 jaar oud - vertrekken hij en zijn broer naar een ander gezin, dat van een gereformeerde boer in de buurt van Apeldoorn. Zijn broer verkast na een paar jaar naar het pleeggezin van zijn andere broer om daar te gaan werken. 'Ik heb hem daarna nooit meer gezien.'

'In het tweede pleeggezin was het heel slecht', aldus Fred. 'Ik moest er keihard werken als ik uit school thuis kwam en later ook steeds meer voor schooltijd. Ik weet bijvoorbeeld nog dat ik de mestkar vol moest laden, het paard ervoor spannen en dan paard en wagen naar het land brengen. Dat was heel zwaar voor een jongen van zeven. Op het land moest ik ook 'knollen trekken', met de blote hand bieten uit de grond halen. Ik voel nog de ijskou van winterdagen, ik probeerde dan mijn bevroren handen warm te slaan tegen mijn schouders. En iedere dag schoenen poetsen en een berg aardappelen verwerken: een grote teil koken voor de varkens en de rest schillen voor het gezin. Als ik ze te dik schildte of de pitten te ruim verwijderde, dan kreeg ik schillen en pitten te eten. Toen ik wat ouder was, moest ik al om half zes op om ook nog eens kranten rond te brengen. Van het geld mocht ik zelf niets houden. Hun eigen kinderen, een jongen en meisje, heb ik nooit zien werken. Die werden op handen gedragen.'

Met het streng gereformeerde geloof van de boeren heeft hij niet veel op. 'Op zondag gingen we een of twee keer naar de kerk. Dan kreeg ik nette kleren aan en deden ze alsof ik erbij hoorde. Hetzelfde

was het geval als er iemand namens de vereniging Tot Steun op bezoek kwam. Als ik dan opdraafde in mijn mooie pakje leek alles in orde.' Aan zijn verjaardag besteden zijn pleegouders geen aandacht en speelgoed krijgt hij nooit. 'Ik weet nog dat ik een keer uitgenodigd was voor de verjaardag van een jongen van school. Ik was helemaal door het dolle heen, wilde al zijn speelgoed uitproberen.'

Alleen aan het hoofd van de school - die toezichthouder voor de vereniging Tot Steun is - laat Fred wel eens blijken dat hij het in het pleeggezin niet naar zijn zin heeft, mishandeld wordt en er het liefst niet meer naar toe wil. 'Ach jongen, ga maar terug, het valt allemaal reuze mee', krijgt hij als reactie. 'Ik hoopte dat hij wat zou doen, maar er gebeurde helemaal niets.'

Voor de boeren is Fred niet meer dan een goedkope knecht. 'Als ik in hun ogen iets verkeerd had gedaan, kreeg ik klappen.' Zijn gewoonte om nagels te bijten wordt door zijn pleegmoeder hard afgestraft. 'Ze sloeg met het heft van een broodmes op de afgebeten nagel en dat zorgde voor een helse pijn.' Een behandeling waaraan de herinnering hem nu nog emotioneert, is die van de put. 'Achter het huis was een beerput. Ze haalden de deksel van de put, de boer pakte me vast, hield me boven de put en dreigde me te laten vallen. Zijn vrouw en kinderen keken toe.' Hoeveel keer precies Fred als kind met de doodsangst geconfronteerd is dat hij in de donkere, stinkende massa zou verdwijnen, weet hij niet. Wel dat het meerdere keren is voorgevallen.

Gunstige wending

Tijdens zijn verblijf in het boerengezin overlijdt zijn pleegmoeder. Voor Fred verandert er pas iets als iemand van de vereniging Tot Steun onverwachts langskomt en het opvalt dat Fred er in zijn kapotte overall verwaarloosd bijloopt. Hij is dan 14 jaar. Besloten wordt hem uit het pleeggezin te halen en hij krijgt de vraag voorgelegd waar hij verder wil werken. Fred antwoordt dat werken in tuinen hem wel trekt. Omdat er geen geld is voor een opleiding, krijgt hij de keuze tussen werken in de glastuinbouw in Boskoop en knecht worden van een tuinman in Voorburg die tuinen aanlegt en onderhoudt. Fred: 'Ik koos voor het laatste, dat leek me leerzamer en afwisselender. Dat bleek ook zo te zijn. Met de bakfiets reed ik over de drukke weg van Voorburg naar Wassenaar waar we vaak werkten bij grote villa's waarvan de eigenaren een paar meiden in dienst hadden.'

Opnieuw werkt Fred tegen kost en inwoning, maar in het gezin van de tuinman - er is één dochter - wordt hij fatsoenlijk behandeld. Hij werkt van 7 tot 7, 'daar zat ik niet mee' en blijft er ruim vier jaar tot begin 1946. Op zijn 19e gaat Fred in dienst en niet veel later wordt hij uitgezonden naar Nederlands-Indië om deel te nemen aan de politionele acties - 'daar praat ik niet over'.

In die jaren heeft hij ook weer contact met zijn zussen. Met een zus zoekt hij een keer zijn moeder op die inmiddels gescheiden is van hun vader. 'Ze was hertrouwd, katholiek geworden en had nog een dochter gekregen, mijn halfzus dus. Later ben ik ook nog naar haar begrafenis geweest, dat was geen mooie ervaring, omdat ik ruzie kreeg met haar familie.'

Zijn jongste zus woont in een pleeggezin waar ze enig kind is en het erg naar haar zin heeft. 'Ik ben daar ook nog een tijdje in de kost geweest na mijn diensttijd. Ik kon het niet aanzien dat mijn zus wel eens een grote mond tegen haar pleegouders had. Zo was ik geconditioneerd.'

De burgemeester van het dorp waar Fred dan verblijft probeert - zonder succes - werk voor hem te vinden. Op ander vlak heeft Fred meer geluk: hij leert er op de dansvloer zijn latere vrouw kennen met wie hij in 1956 in het huwelijk zal treden. 'Je moest in die tijd daarvoor nog toestemming van je ouders hebben. Met een kameraad, zijn en mijn vriendin gingen we met de boot van Harderwijk

naar Amsterdam om bij mijn vader langs te gaan. Toen ik een paar dagen later weer thuiskwam, lag zijn overlijdensbericht bij de post.'

Sterk karakter

Fred vindt uiteindelijk wel werk. Na korte periodes in een meubelfabriek en als wever in een textielfabriek wordt hij medewerker van de technische dienst van de PTT. Dat bedrijf zal 40 jaar lang zijn werkgever blijven. Tuinieren blijft hij er naast doen, maar dan als hobby, en dat zal hij de rest van zijn leven blijven doen.

Fred en zijn vrouw krijgen drie kinderen en hun huwelijk duurt bijna 60 jaar tot zijn vrouw in 2003 overlijdt. Nu woont Fred in een verzorgingshuis waar hij het erg naar zijn zin heeft. Hij is trots op zijn kinderen en vindt dat hij het als opvoeder niet gek heeft gedaan. 'Ik kende alleen negatieve voorbeelden. Ik wilde dat mijn kinderen niet zou overkomen wat ik heb meegemaakt. Ik ben trots op wat ze bereikt hebben, zowel privé als in hun werk.' Met zijn kinderen heeft hij goed contact. Hoewel zijn verblijf in het tweede pleeggezin naar zijn zeggen geen effect heeft gehad op zijn verdere leven, houden de ervaringen hem wel bezig en meer naarmate hij ouder wordt. Daarom vindt hij het goed dat er nu een commissie is bij wie hij zijn verhaal kwijt kan. 'Ik heb me over die rotervaringen heen gezet. Daar heb je wel een sterk karakter voor nodig en ik durf te zeggen dat ik dat heb. Ik gun het mijn grootste vijand niet zoals ik behandeld ben. Helemaal kwijtraken doe je het niet, je neemt het mee je graf in. Ik denk wel dat er tegenwoordig minder geweld voorkomt in pleeggezinnen maar ik hou toch mijn hart vast wat er gebeurt met kinderen die mishandeld of verwaarloosd worden.' Hij noemt het Duitse jongetje en zijn zusjes die in de zomer van 2017 op een Nederlandse camping in kommervolle omstandigheden werden aangetroffen en van wie de ouders door de politie meegenomen werden. 'Ik hoop zo dat ze goed terechtkomen.'

'Ik zie het nog iedere dag voor me'

Tijdens de Tweede Wereldoorlog zat Jan Klos (1939) in een kindertehuis samen met een broertje en een zusje. Van de oorlog merkten ze weinig omdat ze niet buiten mochten spelen. De herinnering aan twee vreselijke vernederingen is hij echter nooit meer kwijtgeraakt.

Jan is in 1939 geboren als vijfde van zes kinderen. Zijn vader heeft een transportbedrijf in het noorden van Noord-Holland. In de oorlog moet hij zijn auto's afstaan aan de Duitsers waardoor het vrijwel onmogelijk wordt het bedrijf in stand te houden. In 1941 scheiden Jans ouders. Als Jan, later tijdens de oorlog, op een dag met zijn zus en broer thuiskomt, zit zijn broertje in de box en liggen er drie bananen op tafel plus een briefje van zijn moeder met de boodschap dat ze naar de buurvrouw moeten gaan. Hun moeder is met haar jongste dochter met onbekende bestemming vertrokken. Later blijkt dat ze in Groningen zit waar de op één na oudste broer van Jan zich bij haar zal voegen. De oudste is het huis al uit, hij is bij familie in de kost en volgt daar een opleiding. Hun vader had zijn vrouw en kinderen toen al verlaten en niemand weet waar hij dan is.

Traumatische gebeurtenissen

Jan, zijn broer en zijn zus worden diezelfde nacht nog afgeleverd bij het plaatselijke ziekenhuis. Van daaruit verhuizen ze naar een kindertehuis in het midden van het land. Daar verblijven zo'n 30 tot 40 kinderen, van alle leeftijden. De oudsten zijn een jaar of 16, 17. Al kort na aankomst maakt Jan daar twee traumatische gebeurtenissen mee die hem de rest van zijn leven zijn blijven achtervolgen.

Jan heeft in zijn broek gepoept. De leidsters zijn kwaad en zeggen dat ze hem dat wel even af zullen leren. Met zijn tweeën nemen ze hem en zijn zusje mee naar een flinke badkamer waar zich een badkuip en een grote werktafel bevinden. Ze laten koud water in het bad lopen. Jan moet zich uitkleden en wordt op de tafel gezet. De ene leidster houdt hem vast terwijl de ander de poepbroek in haar handen heeft en naar zijn gezicht brengt. 'Opeten', beveelt ze. De jongen weigert. 'Opeten', herhaalt ze het bevel terwijl ze de broek hardhandig in zijn mond duwt. Jan heeft geen keus. Vervolgens pakken de twee leidsters hem vast en dompelen hem langdurig onder in het koude water. 'Ik zag de bloemen van de dood, dat was prachtig, ik stierf bijna een verdrinkingsdood.' Dat gebeurt een keer of drie. Al die tijd zit zijn zusje in een hoekje en is ze er getuige van hoe de leidsters Jan 'zijn lesje leren'.

Bij de tweede gebeurtenis is ook zijn broer betrokken. Jan slaapt met hem in een bed op een grote slaapzaal. 's Nachts plast Jan in bed en dat wordt ontdekt. De twee leidsters jagen hem het bed uit en maken alle kleine jongens wakker. Iedereen moet naar beneden waar ze Jan op de tafel zetten. De ene leidster trekt zijn broek naar beneden, de andere komt naar hem toe met een groot mes. 'Als je nog een keer in bed plast dan ga ik het gebruiken jongen en dan snij ik je piemeltje eraf.' Ze ondersteunt haar woorden met een snijdend gebaar.

Jan en zijn broertje en zusje hebben tot het eind van de oorlog in het tehuis gezeten. 'Van de oorlog merkten we niets. Ik geloof niet dat we ooit buiten mochten spelen. Ik weet nog wel dat we direct na de bevrijding als kinderen onder een luifel op een rijtje werden gezet en moesten toekijken hoe er een kar voorreed met daarop allemaal vrouwen die vervolgens kaalgeschoren werden. We hadden geen idee wat dat te betekenen had.'

Terug naar huis

Van hun ouders hebben de kinderen al die jaren niets gehoord. Bezoek is niet toegestaan. Een keer staan er twee tantes buiten naar hen te zwaaien herinnert Jan zich. Ze mogen niet naar binnen. Tijdens de oorlog hertrouwt hun vader. Hij zet zijn transportbedrijf weer op en krijgt in 1945 of 1946 de keuze: zijn kinderen terugnemen of hen afstaan aan kinderloze echtparen. Hij kiest voor het eerste. 'Mijn tweede moeder was een geweldige vrouw', zegt Jan, 'met haar kreeg mijn vader nog twee kinderen, mijn halfzus en halfbroer'.

Jans broer die met zijn moeder is meegegaan naar Groningen staat op een dag voor de deur en voegt zich bij het nieuwe gezin van zijn vader. De oudste broer blijft bij familie in de kost, terwijl het jongste zusje van Jan bij haar moeder woont. 'Ik heb jarenlang geen contact met haar gehad. Later is dat gelukkig goed gekomen.'

Pas als hij 12 is, ziet Jan zijn biologische moeder weer. Zijn oudere broer neemt hem mee op een fietstocht. Ze komen in een dorp dat Jan niet kent waar zijn broer zegt 'hier gaan we koffie drinken'. Dat blijkt bij hun moeder te zijn. 'Het was een vreemde voor me, ik voelde er helemaal niets bij.'

Thuis hebben ze het niet breed. Als Jan 7 jaar oud is, valt hij van een paard en wagen. Hij ligt ruim twee maanden in het ziekenhuis op de rand van leven en dood. Hij redt het. Na de lagere school moet hij meteen meewerken in het bedrijf van zijn vader. 'Ik moest bijvoorbeeld bij boeren koolplanten halen en die naar een zuurkoolfabriek brengen.' Als het bedrijf niet meer rendabel is, begint zijn vader met de exploitatie van een kermisattractie. 'Van die schommelschuitjes. Ik moest mee van de ene naar de andere kermis, opzetten en weer afbreken. Ik vond het vreselijk.' In één van die plaatsen loopt plots zijn moeder langs. 'Ze toonde geen spoor van emotie'.

Het kermisleven houdt op voor Jan toen hij in dienst moest. 'Toen ik afzwaaide, vertelde ik mijn vader niet terug te willen in het bedrijf. Ik kon meteen opstappen.' Hij kan gelukkig intrekken bij zijn latere schoonouders. Zijn verloofde is enig kind en in het huis is plaats genoeg.

Na een paar fabrieksbaantjes komt Jan terecht in een kruidenierszaak die hij later over kan nemen. Er volgt een carrière bij een kruideniersketen waar Jan opklimt tot filiaalleider en regiomanager. Hij heeft het erg naar zijn zin. Toch kiest hij op zijn 35e voor een nieuwe loopbaan als bewaarder in een penitentiaire inrichting. In verschillende instellingen werkt hij de volgende 25 jaar als bewaarder, hoofdbewaarder, brigadier en afdelingshoofd. 'De omgang met heel verschillende mensen was het mooiste aan dat werk. Ik heb nooit een klap gehad. Soms kom ik nog wel eens iemand tegen die roept: "Hé Jan, ken je me nog? Ik heb bij jou in de bajes gezeten!" Het was een heerlijke tijd.'

Taboe-onderwerp

Over de jaren in het kindertehuis wordt in de familie niet gesproken. Aan hun vader en stiefmoeder vertellen de kinderen nooit wat ze hebben meegemaakt. Ook onderling is het onderwerp taboe. Jan: 'Mijn zus praatte er niet over. Ik weet van haar alleen dat ze op haar vingers werd geslagen als ze de aardappels volgens de leidsters niet goed geschild had. Mijn broer heeft ongetwijfeld ook vervelende dingen meegemaakt, maar als we het over het kindertehuis hadden, barstte hij steeds in huilen uit, ook toen hij al lang volwassen was.'

Zijn broer heeft ooit het adres van een van de leidsters achterhaald. 'We hebben er verder niets mee gedaan. Ik had geen behoefte om verhaal te gaan halen. Maar waarom die vrouwen ons zo

behandelden, dat heb ik nooit begrepen en zal ik nooit begrijpen. Hulp heb ik nooit gezocht. Ik kan er nu wel over praten. De beelden komen dagelijks terug, je weet nooit tevoren wanneer en waarom. Dan sta ik weer in die badkamer van het tehuis of in de zaal beneden. Gelukkig heb ik mijn hobby's. Als die gedachten opkomen, ga ik timmeren of in de tuin werken.'

Schrijvend heimwee

Een gewone jeugd heeft Anna (1934) nooit gehad. Maar dat ze op haar 5e gescheiden werd van haar moeder en in een tehuis terecht kwam, was volgens haar niet nodig geweest. De oorlogsjaren in het tehuis waren zwaar, ze had er helemaal niets en raakte zwaar ondervoed. Anna bewaart dan ook geen enkele positieve herinnering aan die periode. Op haar 9^e komt Anna bij haar moeder terug in een huis vol met onderduikers. Ze kende een lagere schooltijd getekend door honger, eenzaamheid, pijn en angst. 'Ik leerde vooral om onzichtbaar te zijn.'

'Een echt gezinsleven kan ik me niet herinneren. Mijn ouders zijn gescheiden toen ik 2 jaar oud was en ik woonde alleen met mijn moeder boven een café aan het Thorbeckeplein in Amsterdam. Het was een krappe etage, ik sliep vaak op een matrasje in de badkuip. Mijn moeder had een relatie met de eigenaar van die bar, een aardige man. Ik had een broer die elf jaar ouder was. Hij zat op de Pollux, een opleidingsschip voor de koopvaardij dat in de Amsterdamse haven lag. In 1940 werden die jongens bij de marine ingedeeld. Hij is naar Engeland verhuisd en pas een jaar of tien geleden heb ik hem weer voor het eerst gezien toen hij hier ineens voor de deur stond.'

'Ik was een echt straatkatje. Ik speelde veel op het Thorbeckeplein waar de portiers van de cafés - in hun mooie uniformen -, de animeermeisjes en de vaste klanten zich om me bekommerden. Ik kwam er in contact met veel bijzondere types. Dat was leuk en het voelde veilig. Er speelden ook wel andere kinderen op straat, maar die moesten naar binnen zodra het donker werd. Aan de andere kant van het plein was het Rembrandtplein, maar daar kwam ik eigenlijk niet. De grens lag zo'n beetje op de hoek bij Ruteck's, de bekende lunchroom. In de oorlog veranderde er wel één en ander, er kwam bijvoorbeeld een schuilkelder op het Thorbeckeplein.'

'Ik heb eigenlijk alleen warme herinneringen aan die jaren tot mijn 5e jaar. Anderen dachten blijkbaar anders over mijn kindertijd. Ze moeten mijn moeder hebben aangesproken dat ze haar dochtertje verwaarloosde en dat het Thorbeckeplein geen goede omgeving was om een kind groot te brengen. Misschien was het een oudere zus van mijn moeder die in actie kwam, die was directrice van het Burgerweeshuis. Mijn moeder was de jongste van elf kinderen. Ze hadden zich er nooit mee moeten bemoeien.'

Tehuis aan zee

'Hoe dan ook, mijn moeder heeft me opgepakt en in februari 1940 weggebracht met de tram die helemaal doorliep naar de kust. Daar leverde ze me af bij een kindertehuis, een groot gebouw in Zandvoort. De gevel van beton met kiezels deed me altijd denken aan een olifanten huid. Ik was er totaal niet op voorbereid, ik zat er met niets en niemand. Dan moet je maar zien dat je je aanpast. Ik ben er ruim vier jaar gebleven.'

'Ik was de jongste van een groep jongens en meisjes tussen de 5 en 12 jaar. Er zaten ook joodse kinderen in het tehuis. Pas na de zomervakantie mocht ik naar de lagere school vijf minuten verderop, de enige plek waar je contact had met andere kinderen dan die van het tehuis.'

'De leidsters die een blauwe jurk en wit schort droegen, noemden wij "zusters". Alles ging er collectief, wassen, plassen, eten, naar bed gaan. Je vrij bewegen door het gebouw, daar was geen sprake van. In bed moest je je handen boven de dekens vouwen. Bedplassers werden met hun natte

laken op de gang gezet. Kinderen die wegliepen en weer opgepakt werden, sloten ze op in de bezemkast. Af en toe kregen we werkjes, zoals schoenen poetsen.'

'Iedereen had een eigen kastje. Het mijne was nummer 19. Het was leeg, ik had helemaal niks van mezelf. Pas toen ik een jaar of 16 was, kreeg ik voor het eerst iets van mezelf, kleren waar een ouder nichtje uitgegroeid was. Er was daar niets, je raakte eraan gewend. Ik ben er goed in geworden om in tijden van nood de gaten in het net te vinden. Wat ik er ook van over heb gehouden, is altijd ergens controleren waar de vluchtroutes zijn. Ik was vaak bang. Vanwege de oorlog was het 's avonds pikkedonker. Af en toe zag je lichtbundels of hoorde je vliegtuigen, daar was ik als de dood voor. '

Ernstig ondervoed

'We zaten op leeftijd aan tafel, ik helemaal op het eind. Het eten kwam in van die grote nikkelen pannen. Dat begon aan het andere eind van de tafel. Als ze bij mij en de andere jongste kinderen kwamen, waren ze zowat leeg. Ik ben daar dramatisch ondervoed geraakt. Soms kregen we bijvoeding in de vorm van broodpap. Dat vond ik zo smerig dat ik dacht "ik ga nog liever dood dan dat op te eten". Omdat ik zo weinig woog - ze noemden me "draadje" - mocht ik niet achterop de fiets, de kans dat ik eraf zou vallen was gewoon te groot. Ik wilde nooit mee als er gewandeld werd, omdat ik dan nog vermoeider zou worden dan ik al was.'

'Door de ondervoeding kreeg ik grote gele zweren op mijn knieën en ellebogen. Daar wist de directrice wel raad mee. Iedere zondagochtend luidde de bel en dan riep één van hen "verbandkamer". Dan moesten de kinderen die wat hadden daar naartoe. Een zuster had een verbandje, pakte daarmee een zweer vast en draaide die zonder pardon uit de huid. Dat was vreselijk pijnlijk en maakte de wond alleen maar erger. Tot mijn 40e heb ik last gehouden van littekens op mijn ellebogen, een soort permanente herinnering aan het tehuis.'

'Op zondag was het bezoektijd. De kinderen stonden dan op krukjes voor de souterrainramen te kijken of er iemand voor ze kwam. Mijn moeder kwam eens in de drie maanden langs. Er waren kinderen bij die altijd vergeefs stonden te wachten. Eén keer was er een mijnheer voor mij. Hij zei dat hij mijn vader was en gaf me een vierkantig stoffen speelgoedhondje. Toen hij weg was, moest ik dat meteen aan een zuster geven. Ik heb het nooit meer teruggezien.'

'Die zusters waren er nooit voor jou, ik kan me geen enkel persoonlijk gesprek herinneren. En de directrices waren van die theemutsachtige vrouwen bij wie je uit de buurt probeerde te blijven. Vriendinnetjes had ik in het tehuis niet. Ik gedroeg me zo onopvallend mogelijk, wat in zo'n groep niet zo moeilijk is. Ik heb in de oorlog geleerd om niets te zeggen. Zelfs later wilde ik mijn naam niet zeggen als iemand vroeg "hoe heet je?". Dat is toch raar? Ik had geen benul van de juiste verhoudingen. Er is niets wat ik als positief herinner van het tehuis. Boven alles had ik een schrijnend heimwee naar het Thorbeckeplein. '

Leven met onderduikers

'Dat ik in 1944 terugging naar mijn moeder in Amsterdam was waarschijnlijk een geldkwestie. Ze kon de kosten van het tehuis niet meer betalen. Ze was verhuisd van het Thorbeckeplein, maar woonde inmiddels in het huis van joden die ze goed kende en die haar gevraagd hadden om op hun huis en kostbaarheden - ik meen sieraden en een postzegelverzameling - te passen. Het was een bovenwoning aan de Nassaukade. We hadden onderduikers, soms wel zes tegelijk. Ik herinner me

Max, Noes en oom Ab, die was gehandicapt en las me voor uit Karl May. Ik wist dat ze in gevaar verkeerden. Mijn moeder had me opgedragen niets tegen anderen te zeggen en geen vriendinnetjes mee naar huis te nemen. Als me wat gevraagd werd, moest ik antwoorden "dat weet ik niet, vraag het maar aan mijn moeder".'

'Mijn moeder had voor de oorlog een sigarenzaakje gehad en kende daardoor andere handelaren. In de oorlog had ze een handeltje in krenten en rozijnen. Die ruilden we tegen ander voedsel, zoals maggiblokjes, of ik moest ze in kleine pakjes rondbrengen. Van ieder pakje nam mijn moeder na het afwegen één rozijn en als ze er genoeg had, gebruikte ze die om een taart te bakken. Als je het zo achter elkaar zet - het Thorbeckeplein, het tehuis en dat adres met die onderduikers - dan heb ik als kind nooit een gewoon gezin meegemaakt.'

'De joodse onderduikers en wij zijn op een gegeven moment naar Friesland gevlucht toen er in onze straat een vliegtuig neerstortte en er veel *Polizei* op de been was. Tijdens de oorlog dook mijn vader ook weer op. Ik heb hem toen een keer of drie gezien. Hij had zich aangesloten bij het *Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps*, dat leverde chauffeurs voor Duitse konvoeien. Hij wilde dat ik me inzette voor de *Winterhulp* [nationaalsocialistische organisatie voor maatschappelijke hulp]. Mijn moeder vroeg hij om met hem te hertrouwen. Ze weigerde.'

Twee universitaire studies

'Na de oorlog ben ik met mijn moeder teruggegaan naar haar huis. Daar ben ik tot mijn 19e gebleven. Na de lagere school heb ik, denk ik, de ulo gevolgd, dat was voor mij te makkelijk. Op mijn 15e moest ik meteen gaan werken. De verhouding met mijn moeder was moeizaam, ik was heel bang voor haar. Voor mijn belang als kind had ze geen aandacht. Zij had een relatie met een zwarthandelaar die zwaar alcoholist was. Geloof me, niets is erger dan een alcoholistische huisgenoot. Als mijn moeder genoeg van hem had, moest hij maar bij mij in bed gaan liggen. Wie doet nou zo iets? Goed, hij verkrachtte me niet, maar hij hield zijn handen ook niet thuis. Ik mag het eigenlijk niet zeggen, maar ik was zo gelukkig toen hij ernstig ziek bleek en doodging. Dat was een geschenk uit de hemel. Het waren vreemde jaren. Als kind wist ik alles van de onderwereld, maar van het gewone leven wist ik niks.'

'Ik ben van schrik getrouwd en heb vier kinderen gekregen. Na de scheiding van mijn man heb ik gebroken met mijn moeder. Ik was 35 en meldde me aan voor de sociale academie. Na mijn afstuderen kreeg ik de vraag of ik me wilde specialiseren voor de jeugdzorg of het maatschappelijk werk. "Alles liever dan dat", was mijn antwoord. In plaats daarvan ben ik aan de universiteit sociale wetenschappen gaan studeren, later nog gevolgd door een studie kunstgeschiedenis en een schildersopleiding. Schilderen doe ik nog steeds.'

'Ik zou mijn kinderen nu anders opvoeden. Mijn zoon heeft wel eens gezegd dat het me onverschillig leek wat de kinderen deden. Dat was niet zo, maar ik liet alles toe, omdat ik zelf niets mocht als kind. Ik ben omwille van de kinderen zelfs naar het platteland verhuisd, terwijl ik een echt stadsmens ben.'

'Nergens ingebed zijn, dat is het overheersende gevoel dat ik van mijn jeugd en vooral de tehuisjaren heb overgehouden. Ik ben goed in iets wegduwen, vergeten en ontkennen, mezelf onzichtbaar maken. Het tehuis is voor mij vooral angst. Ik werd bang voor niks, bang voor alles.'

'De dood van burgemeester Van der Laan heeft me enorm aangegrepen. Het bracht ineens een sluimerend heimwee naar Amsterdam en het Thorbeckeplein naar boven. Ik weet natuurlijk dat het

daar nu totaal anders is. Maar dat ik uit Amsterdam ben weggegaan is het enige besluit waar ik echt spijt van heb, hoe ik het ook naar mijn zin heb in de buurt en stad waar ik nu woon.'

Om redenen van privacy zijn namen van personen, instellingen en locaties in dit interview aangepast.

Vernederende straffen voor bedplassen

Bob Tebrunsvelt (1932) zit van zijn 3^e tot zijn 12^e in Amsterdamse weeshuizen. Hij is, net als anderen van zijn leeftijd, veel details uit zijn jeugdijaren kwijt. Andere gebeurtenissen, niet de meest vrolijke, staan hem echter nog scherp voor de geest alsof ze gisteren hebben plaatsgevonden. De oorlogsjaren brengt hij door in een weeshuis waar hij en zijn broer jarenlang worden mishandeld.

'Van de eerste twee weeshuizen herinner ik me niet veel. Ik verbleef daar steeds met mijn broer, dat geldt ook voor het derde tehuis waar ik terechtkwam, toen ik 6 jaar oud was.'

Dat Bob en zijn broertje terechtkwamen in voorzieningen die ooit opgezet waren voor wezen, terwijl zij dat niet waren, is niet zo vreemd. Het ging om tehuizen die gesticht waren in tijden dat er nog veel wezen waren die nergens anders terecht konden. In de jaren 20 en 30 van de vorige eeuw daalde het aantal wezen en openden tehuizen hun deuren voor nieuwe doelgroepen, zoals kinderen van gescheiden ouders, een groep die juist in die jaren in omvang toenam.

Niets voor jezelf

Bob: 'Mijn ouders gingen uit elkaar toen ik 2 of 3 jaar oud was. Van een echt gezin is nooit sprake geweest. Ja, er waren een vader, een moeder en twee zoons, van wie ik de jongste was. Mijn moeder liet de boel liggen en mijn vader, een doodgoeie man, was altijd met zijn werk bezig. Hij was timmerman en uitvoerder op de bouw. '

'Later heb ik begrepen dat het vooral de moeder van mijn vader was die vond dat ze uit elkaar moesten. Ze vond mijn moeder niet fatsoenlijk. Mijn moeder was een mooie vrouw met een Mona Lisa-achtige lach. Nu zou je zeggen dat ze sexy was. Ze zag eruit als een filmster. Oma was jaloers, dat was ze trouwens ook op haar eigen dochter. Ik denk dat dat voortkwam uit haar analfabetisme. Ze probeerde dat te verbergen, maar ik had het wel in de gaten. Omdat haar veel ontging, is ze misschien heel wantrouwend geworden.'

Het weeshuis had een jongens- en een meisjesafdeling. 'De directeur was wel een goede man, maar met hem had je niet zoveel te maken. Hij woonde zelf op het terrein, net als het echtpaar Den Brabander en hun zoontje Jan. Mijnheer Den Brabander, een lange, slanke man, studeerde voor dominee. Hij en zijn vrouw, die juist breed en fors was, waren nooit aardig tegen de kinderen.

Nooit. Zij hadden de leiding over de jongensafdeling die uit twee groepen bestond: de 'schooljongens', ik denk een stuk of 20 tot 25 jongens tussen de 6 en 12, en 'de grote jongens', zo'n 10 jongens ouder dan 12 jaar. We gingen in de buurt naar school, er was daar één onderwijzer die mijn situatie begreep, namelijk dat ik een ouderlijk huis en aandacht miste.'

'We sliepen met zijn allen op één slaapzaal, een kastje was het enige dat je privé had. Ik weet nog dat ik een keer bij een jongen van school thuis kwam en dat hij mij zijn witte muizen liet zien. Die jongen had iets wat helemaal van hem was en ik had helemaal niets. Die nacht heb ik in bed liggen huilen.'

'Mijn vader zag ik nooit in die jaren, ook al had hij de voogdij. Mijn moeder mocht mij niet zien of opzoeken, maar ik zag haar wel eens bij de kerk waar we iedere dag heen moesten. We liepen iedere morgen een heel eind naar de kerk in het centrum van de stad. Daar wachtte ze dan op me, maar er was nooit gelegenheid tot veel contact.'

Keihard slaan

In het weeshuis is Bob jarenlang mishandeld, vooral door de vrouw van het echtpaar dat de jongensafdeling bestierde. Aanleiding was zijn bedplassen. 'Zij controleerde ons als we in bed lagen. Als ik in bed geplast had, wat vaak gebeurde, dan moest ik op mijn knieën voor het bed gaan zitten met mijn pyjamabroek omlaag en wachten tot ze terugkwam. Dat kon soms heel lang duren en dan zat ik daar maar. Dat was heel vernederend en mijn angst wat er zou gaan gebeuren werd steeds groter. Als ze er dan eindelijk was, kreeg ik eerst een draai om mijn oren, daarna sloeg ze met de blote hand op mijn billen. Dat was niet even, maar een hele tijd en echt kei- en keihard. Ze ging er prat op dat ze harder sloeg dan haar man. Dat slaan heeft zo'n drie jaar geduurd tot ik het niet meer in bed deed. Na het slaan moest ik zelf buiten mijn lakens gaan uitspoelen, ook in de winter als het steenkoud was.'

'Ik onderging het, er met iemand over praten deed ik niet, ik denk dat ik me schaamde. Ik kan me niet voorstellen dat ze dachten dat je door zo'n behandeling op zou houden met bedplassen. Over waarom ik in bed plaste en wat er eventueel aan gedaan zou kunnen worden, werd nooit gesproken. Ik kreeg alleen slaag voor het bedplassen, niet voor ander gedrag, Ik heb me wel eens afgevraagd waarom ze me sloegen, maar het nooit begrepen. Ik ben altijd laconiek geweest in mijn ellende. Pijn probeerde ik weg te praten door veel te kletsen en grapjes te maken. Dat deed ik later ook toen ik na een operatie in het ziekenhuis lag.'

'Mijn broer is in het tehuis ook mishandeld. Nog erger dan ik. Hij reageerde emotioneler en was opstandiger dan ik. Als hij weigerde iets te doen, kreeg hij ervan langs. Ongenadig soms. Ik herinner me dat hij een keer naakt op de grond moest gaan liggen in de grote doucheruimte. Ze zouden hem met een luiwagen wel eens even 'wassen'. Hij brulde het uit van de pijn en heeft nog steeds littekens op zijn rug. Erover praten wil hij niet, ook niet met mij.'

Intimiderende brief

Bob bezit drie brieven uit de oorlogsjaren waaruit blijkt dat zijn moeder pogingen heeft gedaan (gedeeltelijk) het ouderlijk gezag over haar kind terug te krijgen. De eerste is een kort briefje dat de directeur van het weeshuis haar stuurde op 16 juli 1942: 'Geachte mevrouw, Naar aanleiding van wat er zondag gebeurd is, richt ik mij tot U met het dringende verzoek dat U zich onthouden zult van elke poging om Bob te zien of te spreken. Bob is van dat alles de dupe. Hij krijgt er straf voor en mocht U hiermee voortgaan dan zou de voogdijraad tot plaatsing elders overgaan. In het belang van uw kind verzoek ik U dus vriendelijk verder geen contact meer te zoeken.' De andere twee brieven dateren uit 1944, het jaar waarin Bob het weeshuis verlaten zou. Ze zijn afkomstig van een advocatenkantoor.

In juli 1944 kreeg Bobs moeder te horen dat de rechter het advies van de voogdijraad volgde om de voogdijbeschikking niet te veranderen. Dat betekende dat zij nog steeds geen contact met haar zoon mocht hebben. Drie maanden later berichtte de advocaat haar dat hij zou pleiten voor een 'bevredigende regeling van het bezoekrecht', mocht het hof negatief beschikken over het hoger beroep dat Bobs moeder blijkbaar had aangetekend.

Van de acties van zijn moeder wist Bob op dat moment niets. 'Ik weet wel dat mijn familie mijn moeder zwart probeerde te maken. Ze noemden haar 'Greet' en spraken dat op een heel nadrukkelijke en afkeurende manier uit. In die jaren in het tehuis kon ik mijn hart bij niemand

uitstorten. Ook van mijn broer kreeg ik weinig steun, we waren niet gewend onze gevoelens te tonen. Aan mijn toezien voogd had ik helemaal niets. Af en toe moest je voor hem op komen draven om te laten zien hoe goed het zogenaamd met je ging. Ik vertrouwde niemand, ik werd heel achterdochtig en voorzichtig.'

Liefdeloze grootmoeder

'Toen ik 12 was, het was in 1944, ging ik naar de oma over wie ik het al had. Mijn broer was al eerder uit het weeshuis weggegaan, omdat ze hem, vanwege zijn opstandigheid, kwijt wilden. Hij is toen naar een pleeggezin gegaan in Beekbergen, bij een keuterboertje. Later kwam hij ook naar mijn oma, maar na een paar jaar verhuisde hij naar een nieuw pleeggezin in Apeldoorn waar hij het eindelijk naar zijn zin had. Ik heb tot mijn 20e bij mijn grootmoeder en tante gewoond. Zij was een ongetrouwde dochter, ze was maar een jaar of tien ouder dan ik. In feite heeft zij mij en mijn broer opgevoed en ons naar school gestuurd.'

'Mijn grootmoeder was twee keer met dezelfde man getrouwd en twee keer van hem gescheiden. Ik vermoed dat ze het zwarte schaap van de familie was. Van haar broers en zussen heb ik er ooit maar één ontmoet. Mijn oma wist niet wat liefde was, ze was ook liefdeloos tegenover haar eigen dochter. Ze hadden altijd ruzie, er heerste een klimaat van haat en nijd, van achterdocht en jaloezie. Ik heb er geen klappen gekregen, maar ook geen liefde. Ze hielden niet echt van ons en dat was omgekeerd ook wel zo.'

De oorlog bracht voor Bob en zijn broertje nog meer ellende, maar ook momenten van geluk. 'Ik herinner me dat we regelmatig uren in de rij stonden voor lege winkels. Toen er niets meer te eten was, hebben mijn vader en tante mijn broer en mij achter op de fiets naar boeren in de Schermer gebracht. Daar hebben we de Hongerwinter doorgebracht, bij verschillende boeren, een kanaaltje van elkaar verwijderd. Later is me verteld dat ik bij aankomst vol zweren en korsten zat. We hebben daar van januari tot juni 1945 gezeten, dat was een heerlijke tijd bij een liefdevol gezin. De rest van mijn hbs-tijd en daarna toen ik op de radioschool [opleiding voor radio-officier] zat, heb ik bij mijn oma en tante gewoond.'

Niet geleerd lief te hebben

'Ik wilde gaan varen om alles achter me te laten, maar kapitein of machinist kon ik niet worden, omdat ik een bril droeg, daarom werd het radiografie. Op mijn 20e was ik al chef van dienst, daar was ik wel trots op. Ik heb een jaar of vijf gevaren als radiotelegrafist, nadeel is dat je in je eentje werkt en dat er geen carrièremogelijkheden zijn. Daarna ben ik het bedrijfsleven ingegaan en ben ik heel lang bedrijfsleider bij een Blokkerzaak geweest.'

'Mijn vrouw heb ik leren kennen toen ik op de radioschool zat. Ze werkte op een kantoor daar vlakbij. In het begin had ik wel moeite om met meisjes om te gaan. Ik stond wantrouwend tegenover het idee van iemand te houden. Dat had ik gewoonweg niet geleerd. Het was voor mij ook een openbaring toen ik de moeder van mijn vrouw leerde kennen. De liefdevolle omgang tussen die twee was iets wat ik helemaal niet kende. Na ons trouwen zijn we bij mijn schoonouders gaan inwonen op de verdieping boven hen.'

'Van de ervaringen in het tehuis heb ik altijd last gehad, het meest nog van de afranselingen die mijn broer kreeg en waarvan ik vaak getuige was. Ik heb mijn vrouw en kinderen wel over mijn ervaringen in het weeshuis verteld en maak er wel eens een grapje over. Vlot praten en grapjes

maken heeft me, net als mijn broer en vader, populair gemaakt. Mijn zoon heeft dat ook. Ik ben in de plaats waar ik nu woon vijftien jaar lang Sinterklaas geweest. Ik werd "de enige echte" genoemd en ik word er op straat nu nog op aangesproken. Ik als de grote kindervriend: niet gek toch voor iemand die als kind nooit liefde heeft gekend?'